

***Актуальні проблеми теорії та історії держави і права,
історії політичних і правових учень,
філософії права та юридичної психології***

**До питання виокремлення «суперпрезидентської республіки»
як різновиду форми державного правління**

Волошкевич Геннадій Андрійович,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

В сучасній вітчизняній і зарубіжній науковій та публіцистичній літературі останнім часом дедалі частіше починають вживатися категорії «суперпрезидентська республіка», «superpresidency», «superpresidentialism». Як правило, вищезазначеними термінами характеризують особливу модель держави, якій притаманна надзвичайно велика роль глави держави у вирішенні ключових питань життєдіяльності країни при обмеженій, другорядній ролі інших органів влади, насамперед парламенту. В роботах українських та зарубіжних вчених, зокрема: О. Слободяна, Р. Мартинюка, В. Смолянюка, П. Мироненко, М. Поліщука, В. Чіркїна, О. Орлова, О. Овчиннікова, С. Паречина, Ж.-Е. Лейн, С. Ерссон, М. Фіша, Раяна Кенеді, Регіни Гуднов та інших, велику увагу приділено питанням причин переходу до суперпрезидентської республіки, її характерним ознакам, особливістю функціонування політичних та громадянських інститутів тощо. Водночас, треба зазначити, що за наявності низки доктринальних, теоретичних та практичних положень лишається ряд невирішених проблем щодо визначення місця «суперпрезидентської республіки» у системі класифікацій існуючих форм правління. Завданням цієї публікації є звернення уваги на актуальні питання, що потребують подальшого вирішення та розв'язання.

Серед дослідників немає єдиної точки зору щодо доцільності/правомірності віднесення «суперпрезидентської республіки» до

окремого різновиду форми правління. Поширені у літературі погляди можна поділити на декілька груп.

Представники першої групи сприймають «суперпрезидентську республіку», як особливу, окрему форму республіканського правління, якій притаманні своєрідні, відмінні від інших ознаки. Так, В.Смолянук пропонує наступне визначення: «суперпрезидентська» (монократична) республіка (англ. *superpresidency* або *superpresidentialism*) – позначення особливого різновиду республіканської форми правління, особливістю якого є юридичне й фактичне зосередження усіх важелів державної влади в руках президента, який у такому випадку виступає не тільки главою держави, але й керівником уряду та лідером правлячої партії» [1, с. 375]. Про можливість виділення «суперпрезидентської республіки», в якості четвертого різновиду республіканської форми правління, почали говорити в останніх публікаціях і російські вчені Д.Худолій та К.Худолій [2]. Зазначений підхід, загалом, не набув поширення у вітчизняній літературі, хоча в окремих публікаціях і спостерігається погляд їх авторів на суперпрезидентську республіку, як окрему, особливу форму правління. Так, аналіз матеріалів конференції присвяченій проблематиці президентської влади в Україні дозволяє зробити висновок, що на цій позиції знаходяться Р.Коршук та М.Москалюк [3, с. 201, 211].

Більш поширеним є погляд на «суперпрезидентську республіку як «нетипову» або «гібридну» форму правління, яка внаслідок своїх особливостей не може бути віднесена до жодного класичного різновиду. Подібний підхід бере свій початок з публікацій кінця 80-х початку 90-х рр. ХХ ст. В.Чиркіна [4] та А. Орлова [5]. Зокрема, А. Орлов визначав «суперпрезидентську» форму правління як різновид «державного правління, особливою рисою якого являється гіпертрофована неконтрольована президентська влада» [5, с. 112]. Сучасні російські дослідники загалом продовжують розвивати погляд сформований їхніми попередниками і віднесення «суперпрезидентської республіки» до нетипових чи гібридних форм правління зустрічається у роботах В.Диханова, Д.Худолія, С.Пушкарева та інш. [6]. У вітчизняній науковій літературі подібні підходи є також поширеними і зустрічаються, як у публіцистичних виданнях, так і серйозних академічних дослідженнях. Для прикладу, в одній з останніх фундаментальних робіт П.Мироненко «Форма правління: трансформація на зламі століть», «суперпрезидентська республіка» охарактеризована «особливою, гібридною формою правління» і розглядається у розділі «Некласичні моделі форми правління» [7, с. 83].

В низці робіт «суперпрезидентська республіка» представлена, як окремий підвид президентської республіки. На думку представників цього напрямку, вона втілює в собі всі ознаки притаманні президентській республіці, але додатково характеризується наявністю у глави держави спеціальних повноважень, що дозволяють відігравати провідну роль у визначенні внутрішньої та зовнішньої політики держави. Так, О.Слободян характеризує військову політику пострадянських держав зазначає: «специфічною формою президентської республіки стало формування у деяких пострадянських країнах «суперпрезидентського» правління з надмірною концентрацією владних повноважень у глави держави» [8, с. 3].

Всі представлені нами погляди маючи певні відмінності, водночас об'єднані спільною рисою – визнанням «суперпрезидентської республіки» в якості окремого різновиду форми правління. Проте це викликає серйозні заперечення у тих дослідників, що вважають подібний підхід не відповідним змісту юридичної науки, а термін «суперпрезидентська республіка» відносять до сфери політичних наук, виключаючи його з предмету наукового дослідження теорії держави і права. Так, на думку Р.Мартинюка «Термін «суперпрезидентська республіка» видається більш прийнятним для політологічного аналізу функціональних характеристик президенціалізованих форм правління», а розширення «традиційної юридичної трихотомічної класифікації республіканських форм правління шляхом виокремлення «суперпрезидентської республіки» можливо лише ігноруючи правові критерії класифікації форм правління» [9]. До аналогічних висновків приходять і інший вітчизняний фахівець, І. Алексеєнко, який вважає, що «використання такого терміну як «форма правління» стосовно суперпрезидентської республіки є некоректним» [10, с. 14].

Чим обумовлюються критичні висновки противників виокремлення «суперпрезидентської республіки» серед різновидів форм державного правління, і наскільки вони можуть бути визнані обґрунтованими?

По-перше, на що звертають увагу дослідники, це складність віднесення «суперпрезидентської республіки» до окремого підвиду президентської республіки в рамках усталеного трьохелементного поділу. Якщо проаналізувати країни, де на думку дослідників сформувалися «суперпрезидентури», то виявиться, що цей термін вживається не лише до президентських, але й до змішаних республік. Особливо це стає помітно в роботах, що присвячені аналізу пострадянських держав та статусу їх глав

держав. Якщо перші дослідники відносили до «суперпрезидентських республік» країни Латинської Америки та Африки, де суперпрезиденталізм сформувався на основі класичних президентських республік, то в подальшому цей термін почав активно вживатися до ряду пострадянських держав, які за всіма ознаками повинні були бути віднесені до змішаних або напівпрезидентських республік. Насамперед, мова йде про країни Середньої Азії: Туркменію, Узбекистан, Таджикистан – країни з традиційно домінуючою роллю глави держав та патерналістськими настроями суспільства [2, с. 390-391; 10, с. 16-17.]. Водночас, в останній період ареал «суперпрезидентських республік» суттєво розширився. Наприклад, ряд зарубіжних дослідників, зокрема Джон Ісіяма, Раян Кенеді, Регіна Гуднов відносить включають до цього переліку Вірменію, Азербайджан, Росію і ... навіть Україну [11; 12]. Вітчизняний варіант «суперпрезидентської республіки», на думку вчених, існував не лише у період 2010-2013 років, але й починаючи з 1996 року, з перервою обумовленою реформами 2004 року [12]. Зрозуміло, що подібний підхід виводить «суперпрезидентську республіку» далеко за рамки класичної президентської республіки, оскільки усі зазначені нами вище держави за традиційним поділом повинні бути віднесені до змішаних республік. Це у свою чергу, дає підстави говорити про неможливість визнання «суперпрезидентської республіки» специфічною формою президентської республіки.

Другим проблемним моментом є неможливість в рамках класичного сприйняття категорії «форма правління» охопити найбільш істотні ознаки притаманні «суперпрезидентським республікам». Традиційно під поняттям «форма правління» розуміють елемент форми держави, який характеризує способи формування вищих органів державної влади, їх компетенцію, структуру, принципи взаємовідносин та ступінь участі населення в їх формуванні [13, с. 106]. При цьому, наголос ставиться на необхідності аналізу формальних, юридичних, критеріїв відображених у законодавстві держави, залишаючи поза увагою політичні аспекти. «З науковою достовірністю, вказував Г.Еллінек, – можуть бути з'ясовані лише формальні моменти виражених у конституції вольових відносин. . Науково-задовільною тому може бути лише правова класифікація форм держави [14, с. 630].

Зосередження уваги лише на формальних критеріях, проведення аналізу існуючих державних інститутів у відповідності виключно з закріпленими правовими нормами не дає повноцінно виокремити ознаки «суперпрезидентської республіки» та довести факт її існування. Класичним у

цьому відношенні є приклад з однією з ключових ознак – «президент має право перевибиратися необмежену кількість разів, що дозволяє йому де-факто знаходитися на своєму посту пожиттєво» [2, с. 390-391]. Водночас, формальний аналіз норм законодавства переконує, що у більшості країнах на нормативному рівні закріплено обмеження на переобрання глави держави понад визначену кількість строків. Так, у білоруському законодавстві норма про обмеження перебування на посаді глави держави два строки підряд діяла до 2006 року, у Конституції Росії вона зберігає чинність і сьогодні (п.3.ст.81 Конституції Російської Федерації), як і в ряді інших країн: Узбекистані (ст.90 Конституції Узбекистану), Таджикистані (ст.65 Конституції Таджикистану), Казахстані (ст. 42 Конституції Казахстану). При формальному підході дослідник повинен констатувати, що у вищезазначених країнах однак з ключових ознак «суперпрезидентської республіки» відсутня. Натомість, в усіх вищезазначених державах їх президенти, використовуючи інститут референдуму, обнуління строків або відверто ігноруючи зміст законодавства, перебували на посадах значно триваліший період і відходили від влади виключно за власною ініціативою або через революційні процеси в країні.

Разом з тим, на наш погляд, не можна погодитися з думкою Р. Мартинюка, що виокремити «суперпрезидентські республіки» можливо лише «ігноруючи правові критерії класифікації форм правління» [9]. В дійсності, якщо проаналізувати ті ознаки, які на думку дослідників характеризують «суперпрезидентську республіку», то можна зробити висновок, що частина з них цілком піддається формалізації і може бути відстеженні за допомогою аналізу норм чинного законодавства. Так, американський дослідник С.Фіш виділяє наступні риси «суперпрезидентських республік» 1) наявність потужного апарату виконавчої влади на чолі із президентом 2) право президента видавати нормативно-правові акти, які мають силу законів; 3) відсутність або ускладненість процедури імпічменту глави держави; 4) непідконтрольність виконавчої влади перед законодавчою владою, натомість контроль за нею зі сторони глави держави; 5) наявність важелів впливу президента на судову владу, внаслідок чого глава держави стає захищеним від будь-якого судового переслідування; 6) контроль за фінансовими ресурсами держави [15, с.178-179]. Як бачимо 2, 3 та 4 критерій достатньо чітко відстежується через відповідні конституційні норми, а 1, 5 та 6 можуть також бути встановлені через аналіз конституційно-правових норм та практики їх реалізації. У дисертаційній роботі Регіни Гуднов наведено десять формальних

правових критеріїв, за допомогою яких авторка відокремлює «суперпрезидентську республіку» від президентської та змішаної республік [12, с. 23], а у публікації дослідників Худоліїв подібних критеріїв нараховується дев'ять [2, с. 376]. Таким чином, вищезазначене дозволяє стверджувати можливість виокремлення окремих ознак притаманних «суперпрезидентській республіці» шляхом формального аналізу законодавства. Однак, як ми зазначали попередньо, такий аналіз може надати лише частину необхідної інформації, оскільки достатньо часто «суперпрезиденталізм» виявляється не стільки через зміст відповідних правових норм, скільки через практику їх реалізації. Особливо це помітним є у країнах де формально проголошена змішана республіканська форма правління фактично виступає лише ширмою для прикриття необмеженої влади глави держави (Росія). Саме тому, у науковій літературі останнього періоду все частіше лунають заклики переглянути усталену класифікацію форм державного правління, а також розшири зміст цього поняття включаючи до нього не лише формальні критерії, які відображаються у законодавстві, але й систему реальних взаємовідносин відповідних суб'єктів влади [16, с. 85]. Саме завдяки комплексному, міждисциплінарному, підходу можна сформувані цілісне уявлення про форму державного правління. У зв'язку з цим, варто наголосити на думці провідного українського теоретика С.К.Бостана, що «двоєдиний “юридично-політичний” підхід до пізнання державних явищ, серед котрих чільне місце посідає форма державного правління, на сучасному етапі є обов'язковим, оскільки відображає притаманний для всіх форм людської діяльності зв'язок теорії з практикою». [16, с. 464]. Запропонована ним класифікація, яка передбачає виділення в рамках «поліархічної форми правління» окремого різновиду «президентської поліархії з елементами «посиленого президенціалізму»» достатньо вдало знімає ряд проблемних питань про які йшла мова вище. По-перше, вона нівелює жорсткий поділ притаманній старій моделі, яка унеможлиблювала виділення «суперпрезидентської республіки» в рамках поділу на парламентську, змішану та президентську модель. По-друге, вона дозволяє органічно поєднувати, як статичні (формально-юридичні), так і динамічні (політичні) критерії при характеристиці цієї форми правління.

Підводячи підсумки, можемо говорити, що сьогодні «суперпрезидентська республіка» не являється загальноновизнаною в якості різновиду форми державного правління. Висловлюється чимало «за» і «проти» використання означеного та синонімічних йому термінів в юридичній науці. Вирішення цього

питання може бути здійснено за рахунок переосмислення поглядів на саму сутність категорії «форма правління», розширення його змісту, що дозволить, у свою чергу, по новому поглянути на сутність «суперпрезидентських республік», які продовжують існувати на політичній карті світу.

Список використаних джерел:

1. Смолянюк В.Ф. «Суперпрезидентська» (монократична) республіка / *Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори)*; за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: «Новий Світ-2000», 2015. 492 с.

2. Худолей К.М., Худолей Д.М. Формы правления зарубежных стран бывшего Советского Союза // *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2018. Вып. 41. С. 371-395. DOI: 10.17072/1995-4190-2018-41-371-395

3. Інститут Президента України в системі державної влади України: матеріали наукової конференції. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. 472 с.

4. Чиркин В.Е. Нетипичные формы правления в современном государстве // *Государство и право*. 1994. № 4. С. 109-115

5. Орлов А.Г. «Суперпрезидентская» республика латиноамериканского типа // *Современное буржуазное право*. М., 1987. Т. 2.

6. Дыханов В. Суперпрезидентская республика как нетипичная форма правления: история и современность // *Тенденции развития современной юриспруденции*: материалы VII Всероссийской научно-практической конференции Юридического института Балтийского федерального университета имени Иммануила Канта. СЗ-10; Пушкарев, С.В. Нетипичные формы республик с президентской системой правления // *Современное право*. 2012. № 7. С.16-19; Худолей Д. Основные, гибридные и атипичные формы правления // *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. Выпуск 4 (10) 2010. URL: <http://www.jurvestnik.psu.ru/index.php/ru/vypusk-4-10-2010/7-2010-12-01-13-31-58/-4-10-2010/176-osnovnye-gibridnye-i-atipichnye-formy-pravleniya>

7. Мироненко П. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть: монографія. К.: ВЦ «Академія», 2014. 220 с.

8. Слободян О.Ф. Воєнна політика пострадянських держав: порівняльний аналіз: дис. ... канд. політ. наук: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2016. 219 с.

9. Мартинюк Р.С. «Суперпрезидентська республіка» – форма правління? // *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2015. № 1(11) URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15mrsrfrp.pdf>.
10. Алексеєнко І. Суперпрезидентська республіка як парадигма взаємодії політичних інститутів // *Економічний часопис*. 2010. № 7-8. С. 14-17,
11. John T. Ishiyama and Ryan Kennedy Superpresidentialism and Political Party Development in Russia, Ukraine, Armenia and Kyrgyzstan *Europe-Asia Studies* Vol. 53, No. 8 (Dec., 2001), pp. 1177-1191
12. Regina Rose Goodnow Post-Soviet Super-Presidentialism: Explaining Constitutional Choice in Russia and Ukraine. Dissertation. The University of Texas at Austin. 2013. URL: <https://repositories.lib.utexas.edu/handle/2152/28718>
13. Загальна теорія держави і права. За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
14. Еллинек Г. Общее учение о государственном праве / Общее учение о государстве. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 752 с.
15. Fish S., *The Executive Deception: Superpresidentialism and the Degradation of Russian Politics*, [w:] V. Sperling, *Building the Russian State: Institutional Crisis and the Quest for Democratic Governance*, Wyd. Westview 2000
16. Бостан С.К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики. Монографія. Запоріжжя: Юридичний ін-т, 2005. 540 с.